

## Hundra år sedan spanska sjukans härjningar

För 100 år sedan härjade den spanska sjukan som tog död på uppskattningsvis över 50 miljoner människor. En tredjedel av jordens befolkning smittades. I Sverige dog över 37 000. Sjukan började på våren 1918 och ebbade ut 1920 med bara några enstaka fall de följande åren. Det var framförallt yngre personer som drabbades. Spanska sjukan föregicks av mycket svåra tider. Första världskriget under åren 1914-1918. I Sverige hungersnöd, svält och kravaller under 1916 och 1917.

Men hur började det? Spanska sjukan bröt ut våren 1918. Men man är inte helt säker på hur och var. Man tror att det började i USA i ett litet jordbrukssamhälle i Kansas. Där drabbades plötsligt folk av influensa av en typ som man inte sett tidigare. Den spreds till en armébas i närheten. Efter fem veckor hade över tusen soldater smittats och över 40 hade dött. Soldaterna förde i sin tur med sig smittan till andra baser och till Europa och första världskrigets skyttegravar där den spreds vidare bland de stridande parterna.

Dagens Nyheter (DN) rapporterade om de första fallen i Spanien den 4 juni 1918. På kort tid hade sjukdomen enbart i Madrid drabbat 100 000. En månad senare hade smittan spridits till Norge. Och några dagar senare till Danmark och Sverige.

I Köpenhamn började barn och unga, som i övrigt var vid god hälsa, plötsligt att insjukna för att sedan avlida. På kort tid skickades tusentals människor från hela Danmark till graven. Man frågade sig vad är det som egentligen händer?<sup>1</sup>

DN skrev om händelseutvecklingen och om hur sjukan började sprida sig till olika delar av Sverige. Till att börja med i liten omfattning. Men spridningen, framförallt i mindre städer och i landsorten, kom snabbt att tillta. I slutet på juli hade den även fått fäste i Stockholm med 1000 smittade.<sup>2</sup>

Spanska sjukan hemsökte vissa områden särskilt hårt. Jämtland var det län som var mest utsatt och Östersund var en av de städer som drabbades hårdast visar Margareta Åman i sin avhandling.<sup>3</sup> Man bedömde att cirka två tredjedelar av befolkningen där insjuknade.

## Dagböcker

Det finns dagböcker från den tiden som ger en god bild av hur livet tedde sig och hur det var att växa upp i skuggan av första världskriget, vardagens vedermodor och spanska sjukans härjningar. Bland annat en dagbok skriven av den tolvårige bondpojken Karl Karlsson från Lockne utanför Östersund. Dagboken finns bevarad på Riksarkivet. Här följer några utdrag ur boken från hösten 1918:

Fredag den 6 sept.

*"Mamma något skeral. Förmodligen spanska sjukan i lindrigaste laget. Den rasar fruktsvärt. Jämtland är de svårast bemsökta delarna av Sverige. Dagligen inträffar flera sjukdoms- och dödsfall. Somliga dagar insjuknar ända till 50 eller fler... Alla människor är rädda."*

Lördag den 7 sept.

*"De första två dödsfallen här inträffade igår, då en ung kvinna från Haxäng och en gammal kvinna från Espnäs avledo."*

Torsdag den 12 sept.

*"Spanskan fortsätter med oförminskad kraft. Två pojkar och två flickor hava insjuknat."*

Fredag den 13 sept.

*"Varit på skolan till kl 12. Då fick vi order från pastor Hörnfeldt att sluta skolan på grund av spanska sjukan. Ett fall till på skolan har inträffat samt ett på mellanskolan."*

Söndag 15 sept.

*"Två döda i Spanskan jordfästes i dag."*

Lördag 28 sept.

*"Spanska sjukan grasserar som förut. En stark, livskraftig och lovande yngling på 22 år ... i Ångsta har avlidit. Han jordfästes i torsdag på sin 23-årsdag. Han var sanslös i fyra dygn så att hans anhöriga ej fingo tala med honom ens i hans dödsstund. I detsamma han dog forsade blod ur både näsa och mun på honom... Dessutom har fyra andra dött. I söndags jordades tre, därav ett barn på 10 månader."*

Söndagen den 13 oktober

*"... Även en klasskamrat till mig ... har dött i spanskan, 13 år gammal. Jag körde dit med en krans från kamraterna och såg honom i kistan. Varje söndag jordfästes 4 – 6 döda förutom på vardagarna."*



Spanska sjukan hade ett snabbt förlopp

Källa: <https://www.tv4play.se/program/nyheterna/13280565>

## Snabbt förlopp

Spanska sjukan hade ett snabbt förlopp. Smittan spreds på stora arbetsplatser – industrier, telegraf- och telefonstationer, spårväg och järnväg samt militärförläggningar. På några få månader hade fler dött i spanska sjukan än på slagfältet efter fyra års krig.

Varför det kom att heta ”Spanska sjukan” beror på att spridningen i USA och över till Europa hemlighölls för att inte demoralisera soldaterna. Och det är först med rapporterna från utbrotten i Spanien som sjukan kom att benämnas spanska sjukan. Men på andra håll i världen fanns också andra benämningar.<sup>4</sup> Spanska sjukan kan mäta sig med andra farsoter genom historien som digerdöden.<sup>5</sup>

Till skillnad från vanlig influensa som angriper de övre luftvägarna hade spanska sjukan den egenskapen att dess virus satte sig långt ner i lungorna. Det gjorde att risken för att få lunginflammation och andra infektioner var stora.

Det fanns inga botemedel. Det man kunde göra var att lindra sjukdomen som att dämpa febern och lunginflammationen. Det var vanligt med vattenkurer och våta omslag. Men det förekom också att man ordinerade droger som heroin och kokain. Och konjak ansågs vara en huskur som hade en stärkande effekt.

Insjuknandet hade ett snabbt och allvarligt förlopp skriver professor Jonas Ludvigsson i en artikel i Läkartidningen.<sup>6</sup>

*”... patienterna fick frossa, och snart mörka fläckar på kinderna. På ett par timmar eller dagar spred sig fläckarna och patienterna blev mörka i ansiktet – så till den grad att de amerikanska arméläkarna hävdade att man inte kunde se någon skillnad mellan vita och svarta!”*

## Lokala initiativ

Det var vanligt att man runt om i landet stängde ner offentliga nöjen som biografer och dansbanor för att minska spridningen. Så gjorde man i Karlstad. Under några veckor i oktober 1918 förbjöds konserter, teater-, cirkus- och kabaréföreläsningar, samt andra ”dylika offentliga tillställningar som orsaka onödiga folksamlingar”.

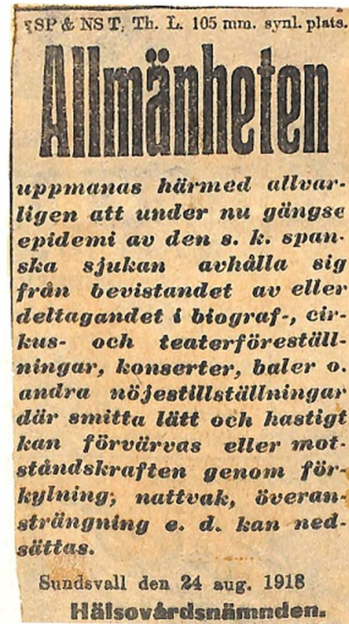
I Karlstad fanns förste stadsläkare Hugo Severin. Det var en förutseende man. Han kom att genomföra en unik och omfattande enkätundersökning av spanska sjukan i staden. Karlstads kyrkskrivna befolkning uppgick då till 18 820 personer. Drygt 16 000 besvarade enkäten. Undersökningen visade att 31 procent (5002 personer) av de svarande hade insjuknat i spanska sjukan. Omräknat i hushåll blir det 58 procent. Sjuttiosju personer kom att avlida.

Men Karlstad och inte heller Värmland som helhet var speciellt drabbat av spanska sjukan. Som framgår av Margareta Åmans avhandling dog 4,1 promille av stadens hela befolkning i spanska sjukan. Och det kan jämföras med 5,9 promille för riket som helhet.<sup>7</sup>

Hugo Severins rapport bekräftar att det var främst unga som drabbades. Sjutiotvå procent av dem som insjuknade var 40 år eller yngre. Endast 28 procent var över 40 år. Sett till antalet i respektive åldersgrupp insjuknade 20 procent av dem som var över 40 år, 37 procent av dem som var mellan 26 och 40 år, 40 procent av dem som var mellan 16 och 25 år och 31 procent av dem under 16 år. På Karlstad kommuns hemsida kan man läsa om förloppet.

*”Det började med några få fall redan i juni och höll sig på en någorlunda låg nivå under juli och augusti (107 respektive 395 fall), för att under september grassera med 1298 fall. Fram till årsskiftet insjuknade sedan runt 1000 personer i månaden, och totalt under perioden juni till januari 5002 personer (2424 män och 2578 kvinnor).”<sup>8</sup>*

Hur pass tillförlitligt är då Severins material? Margareta Åman skriver i sin avhandling att även om ingenting är känt om de nära 15 procent av Karlstads



Det var vanligt att man runt om i landet stängde ner offentliga nöjen som biografer och dansbanor för att minska spridningen  
Källa: <https://sundsvallsminnen.se/handelser/spanska-sjukan/>

invånare som ej svarade på enkäten, ger den troligen en riktig helhetsbild: Ungefär var tredje karlstadsbo angreps av spanska sjukan.

Liknande enkätundersökningar genomfördes också på några större arbetsplatser som flottans varv i Stockholm, Sandvikens järnverk och Höganäsverken. Bland varvspersonalen insjuknande ungefär hälften. Bland arbetarna på järnverket i Sandviken knappt 56 procent och på Höganäsverken 63 procent.

## Psykisk ohälsa

Många som insjuknat fick komplikationer. Bland de mest påtagliga, skriver Jonas Ludvigsson, var de psykiatriska följderna. De som insjuknat drabbades av ångest, trötthet och melankoli. En undersökning i Norge som omfattade åren 1872–1929 visade att från 1919 och framåt ökade antalet intagna på norska mentalsjukhus sexfaldigt. Flera utvecklade också ett Parkinson-liknande tillstånd. Andra fick en för tidig demens. Intressant nog, fortsätter Ludvigsson, vaknade flera av dessa patienter upp ur sin demens 5–10 år efter att de insjuknat, och man talade om post-influensa reversibel schizofreni.

Spanska sjukan tärde på den psykiska hälsan och på sina håll ökade självmorden. Den slutsats som den amerikanske sociologiprofessorn Ira Wasserman drog efter sin omfattande studie var att det fanns ett samband mellan ökningen av självmord och spanska sjukan. Vissa mått och steg som var nödvändiga för att bekämpa smittan, inklusive offentliga åtgärder för att stänga skolor, uppmana till att bära ansiktsmasker och förbjuda stora sammankomster som teater- och kyrkobesök, innebar samtidigt att samhörigheten och den sociala isoleringen tilltog vilket sannolikt bidrog till ökningen.

Efter det att självmordstalet under några år minskat kraftigt i Sverige från en hög nivå började det succesivt öka för män från och med 1919 och framåt. Fram till och med 1921 ökade självmorden för män med 60 procent från 15 självmord per hundrausen år 1918 till 24 per hundrausen år 1921.

\*\*\*

Sveriges beredskap inför en pandemi som spanska sjukan var inte alls bra. Den var som Margareta Åman skriver i sin avhandling planerad för andra sorters epidemier.

Spanska sjukan började ebba ut 1920. Nittonhundratjugotre kom att bli det friskaste året i Sverige, i England och i flera andra länder. DN hade rubriker som ”1923 – Hälsans år”. En genomgång av dödstalet för åren 1910 till och med 1930 visar att det för 1923 var det lägsta under hela perioden.

Första världskriget var över. Spanska sjukan ebbade ut. Ekonomin tog ett rejält uppsving. Nu ville man ta igen det som gått förlorat. Roa sig. Lyssna på och dansa till jazzmusik. Och man började använda beteckningen ”det glada tjugotalet” för tiden fram till börskraschen på Wall-Street i USA, i oktober 1929.



Spanska sjukan började ebba ut 1920. Nittonhundra-tjugotre kom att bli det friskaste året i Sverige, i England och i flera andra länder.

Källa: <https://arkivet.dn.se/tidning/1924-01-05/4/1?searchTerm=%22hälsans+år%22>

*Bengt Starrin*  
*Professor emeritus*  
*Bengt@Starrin.nu*  
*www.starrin.nu*

## Notförteckning

1. Historien om den spanska sjukans härjningar i Danmark finns dokumenterad och kan ses på urplay.se. (<https://urplay.se/program/211537-spanska-sjukan-dodar-de-unga>).
2. Hur spanska sjukan drabbade Stockholm. Föreläsare Kettil Mannerheim. <https://video.stockholm.se/video/37434558/spanska-sjukan-drabbar-stockholm>
3. Åman, Margareta. Spanska sjukan: Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund. Uppsala. Studia Historica Upsaliensia, 1990
4. En föreläsning av professor Jonas Ludvigsson om hur spanska sjukan drabbade en hel värld kan ses på Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=9DLX-JUHKpk> – se också ett inslag TV4play <https://www.tv4play.se/program/nyheterna/13280565>
5. För en översikt av farsoterna genom tiderna se en intervju med historikern Gunnar Wetterberg <https://www.tv4play.se/program/efter-fem/12534454>
6. Ludvigsson, Jonas. Spanska sjukan – värsta farsoten sedan Digerdöden. Läkartidningen. 2018;115:E4AI
7. Åman, Margareta, Spanska sjukan: Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund. Uppsala. Studia Historica Upsaliensia, 1990. – se också Karlstad kommun. <https://karlstad.se/Nyheter/2020/mars/spanska-sjukan-i-karlstad/>
8. Karlstads kommun <https://karlstad.se/Nyheter/2020/mars/spanska-sjukan-i-karlstad/>